

Fábián Máté

A többpártrendszer gyakorlati megvalósulásának lehetőségei (1986–1989)¹

A politikai hagyományok Magyarországon

Magyarországon 1990 tavaszán hosszú évtizedek után megtartották az első szabad országgyűlési választásokat. A magyar történelemben addig példátlan módon ekkor már nem korlátozta semmilyen törvény vagy rendelet a szabad pártalapítást, illetve ezen szervezetek jogát arra, hogy jelölteket és pártlistát állítsanak a választásokon. Mielőtt azonban részletesen elemezném a valódi többpártrendszer megszületésének körülményeit, fontosnak tartok egy rövid történeti áttekintést adni arra vonatkozólag, hogy miként alakult a mindenkori pártrendszer története hazánkban.

A magyar tradíciókat alapvetően több tényező is meghatározza. Elsőként érdemes megemlíteni, hogy a magyar államiság több mint ezeréves múltra tekint vissza. A Szent István-i állameszme és a magyar Szent Korona hagyománya alapvetően meghatározta a magyar politikai gondolkodást. Másik fontos tényező, mely alapvetően befolyásolta évszázadok során az alkotmányos gondolkodást, a nemzetközi politikai orientáció. Legyen szó Magyar Királyságról, Osztrák–Magyar Monarchiáról vagy Magyarországról, minden korban megfigyelhető egyfajta örlődés a keleti és a nyugati világ között. Ugyan általában a nyugati orientáció volt a domináns, mégis inkább a perifériához tartozott az ország – politikai szempontból is.

A kettősség nem csak külső szinten figyelhető meg, hiszen általánosságban kijelenthető, hogy maga a magyar politikai elit is általában megosztott volt. A legmeghatározóbb törésvonalat a Habsburg-házhoz fűződő

¹ A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

viszony jelentette, hiszen a dinasztia lényegében a mohácsi csatavesztéstől kezdve folyamatosan a magyar trón birtokosa is volt. A több évszázados együttélés számos pozitívabb és negatívabb időszakot hozott. Már 1526-tól kezdve megfigyelhetők az osztrákokat támogató csoportok, és az ellenük helyenként fellépő, helyenként passzívan szemlélő „ellenzéki párt”. Ez a megosztottság végigkövethető egészen az első világháború végéig, megjegyzem azonban, hogy a 19. század végén, 20. század elején már a fő törésvonalat a pártok és az ellenzék között leginkább nem ez jelentette.²

A magyarországi pártrendszerek történetét sokféleképpen lehet kategorizálni. Mivel ennek a tanulmánynak nem célja ezen periodizációk felülvizsgálata, ezért az általam legmegfelelőbbnek tartott elképzelés mentén kívánom bemutatni a történeti változásokat.

Bihari Mihály a Pokol Bélával közösen írt *Politológia* című egyetemi tankönyvben³ a következőképpen osztályozta és állította időrendbe a magyarországi pártrendszereket: 1. premodern pártrendszer; 2. parlamenten kívüli többpártrendszer; 3. kommunista totalitárius egypártrendszer; 4. predomináns versengő pártrendszer; 5. totalitárius nemzetszocialista egypártrendszer; 6. korlátozott, de versengő, mérsékelt pluralista többpártrendszer; 7. kommunista egypártrendszer.

Az 1867 és 1918 közötti fél évszázad a modern politikai rendszer kialakulásának időszaka volt. A mai értelemben vett pártok elődjeiként tekinthetünk az 1861-től szerveződő Felirati Pártra és Határozati Pártra. A kiegyezést követően ugyan egyre több olyan szervezet alakult meg, amely politikai célokat tűzött ki, a gyakorlatban azonban mégis a korábbi két párt maradt a meghatározó végig a dualizmus időszakában.⁴ Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek a csoportosulások még nem nevezhetők a mai fogalmak szerinti pártnak, hiszen jogilag nem léteztek; nincs írott, hosszabb távra tervezett programjuk; érdemi működésük a parlamentre és a sajtóra korlátozódott.

Az első világháborút követően az ország politikai élete is lényegesen átalakult. Megszűnt az Osztrák-Magyar Monarchia, így eltűnt az Ausztria és Magyarország közjogi helyzetére vonatkozó politikai törésvonal is,

² *Körösényi András–Tóth Csaba–Török Gábor: A magyar politikai rendszer.* Osiris, Bp., 2007. 17.

³ *Bihari Mihály–Pokol Béla: Politológia.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2009.

⁴ A két nagy párt azonban számtalan átalakuláson, egyesülésen, névváltoztatáson ment keresztül.

amely addig alapvetően meghatározta a pártok egymáshoz való viszonyát. 1918 ősztől nemcsak új pártok, hanem olyan új típusú pártok is megjelentek a palettán, amelyeknek a többsége ideológiai-világnézeti alapon szerveződött. Míg korábban egyértelmű volt az ország pártrendszere (kormány-ellenzék ellentéte), addig a háborút követően egy bonyolult szisztéma alakult ki. Ennek oka leginkább abban keresendő, hogy a pártok egymástól élesen elkülönülő ideológiát vallottak, így a korábbi két pólus a korszakra szétdarabolódott.

A sokközpontúvá váló politikai életben megkülönböztethetők azonban olyan „pártcsaládok”⁵, melyek ideológiai alapon csoportosíthatók. Az első ilyen blokkot a baloldali szocialista és kommunista pártok alkotják. Ide sorolhatjuk az 1890-től létező Magyarországi Szociáldemokrata Pártot (MSZDP), a Kun Béla által 1918. november 24-én megalakított Kommunisták Magyarországi Pártját.⁶

Történetileg szintén a kontinuitást jelentették a katolikus-kereszténymezeti pártok. A vezető szervezet egyértelműen a Keresztényszocialista Néppárt, melynek célja a katolikus világnézet és az erkölcsi értékek határozott képviselője volt.

Egy másik nagyobb csoportot az agrárius és/vagy agrárszocialista ideológiát valló új típusú pártok jelentették. Legmarkánsabb képviselőjük a Nagyatádi Szabó István által, 1918. január 6-án alapított Országos Kisgazda- és Földműves Párt volt. Ezek a rétegpártok ragaszkodtak az agrárius érdekekhez és a polgári értékekhez.

Végül a negyedik csoportba azok a szervezetek sorolhatók, amelyek a Függetlenségi Párt 1919-es szakadása után a korábbi kormányzó pártból alakultak meg. Ezek közös jellemzői, hogy „nemzeti és szabadelvű konzervatív”⁷ ideológiát vallottak. Ide tartozott a Károlyi által vezetett Országos Függetlenségi és Károlyi Párt, a Lovászy Márton által szervezett Függetlenségi 48-as Párt vagy éppen a gróf Bethlen István híveit tömörítő Nemzeti Egyesülés Pártja.

Ebből a polarizált pártrendszerből alakult ki 1919 márciusában az első magyarországi totalitárius rendszer. A Magyarországi Szocialista Párt létrehozta a Forradalmi Kormányzótanácsot, mely az állampárt csúcsszerve volt. A *Mindenkihez!* című, 1919. március 22-én kiadott kiadvány tar-

⁵ Bihari–Pokol i.m. 389.

⁶ Természetesen ebbe a csoportba tartozott az 1921-ben létrehozott Magyarországi Szocialista Párt is, mely az MSZDP és a KMP egyesülése révén jött létre.

⁷ Bihari–Pokol i.m. 390.

talmazta a szocializmus kiépítésének akaratát; a törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalom egyesítését és centralizálását; a termelőeszközök államosítását, a termelés központosítását. A párt (melyet 1919 júniusától Szocialista Kommunista Munkások Magyarországi Pártjának neveztek) testesítette meg önmagában az állami, kormányzati, törvényhozói és katonai hatalmat.

A Tanácsköztársaság bukását követően a pártrendszer viszonylag stabilizálódott, és a negyvenes évek közepéig lényegileg alig változott. 1920 és 1922 között alakult ki az a politikai paletta és szisztéma, melynek alapját két politikai fordulat jelentette. A korábban már részben felbomló Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja és az Egyesült Kisgazdapárt 1922-ben közösen, Egységes Párt néven indult a választáson, amelyet 58%-os eredménnyel meg is nyert. Emellett fordulópontot jelentett a rendeleti úton módosított választójogi törvény is. Ennek egyik intézkedése a választásra jogosultak számának drasztikus csökkentése (40%-ról 29,8%-ra⁸) volt, továbbá vidéken visszaállította a nyílt szavazás intézményét.

Az 1922 és 1939 között kormányon lévő három párt egymásból egymásba alakult át, minden választáson megszerezte az abszolút többséget, így tehát az általuk képviselt nemzeti-szabadelvű konzervatív-keresztény ideológia és értékrend folyamatosan domináns maradt.

Ha a Horthy-korszak politikai palettáját akarjuk felvázolni, akkor – ideológiai szempontból – több kisebb pártcsaládot tudunk elkülöníteni. Az egyik csoportot természetesen azok a szervezetek alkotják, amelyek a korszakban hatalmon voltak. Ide tartozik az Egységes Párt (1922–1939), a Nemzeti Egység Pártja (1935–1939), a Magyar Élet Pártja (1939-től) és a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt (1931-ig). A másik csoportot a baloldali ellenzéki pártok alkotják, közülük egyértelműen a szociáldemokrata MSZDP emelkedik ki. Szintén esett már szó az agrárpártokról, melyek közül az 1930-ban alakított Független Kisgazdapárt tűnik ki a legmarkánsabban. A következő csoportba azok a szervezetek sorolhatók, melyek az 1918 előtti időszakban már működtek vagy az akkori pártokból szerveződtek meg. A „Rassay” Párt, a Nemzeti Szabadelvű Párt, a Polgári Szabadság Párt vagy éppen a Függetlenségi és 48-as Kossuth Párt ideológiailag leginkább liberális pártnak tekinthető. Az ötödik csoportot a jobboldali ellenzéki pártok alkotják, köztük a Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párttal, a Keresztényszocialista Párttal, az Egyesült Keresztény

⁸ *Paksy Zoltán*: Választások Bethlen-módra – 1922. In: *Parlamenti választások Magyarországon. 1920–2010.* Szerk. Földes György, Hubai László. Napvilág, Bp., 2010. 93.

Párttal és az Ellenzéki Keresztény Párttal. Végezetül szót kell ejteni azokról a nemzetszocialista ideológiát valló szervezetekről, melyek 1939-től kezdve egyre nagyobb számban kerültek be a parlamentbe. Ehhez a tömbhöz tartozott a Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspárt (1933-tól Kaszáskeresztes Párt), a Nemzeti Akarat Pártja, a Nemzeti Szocialista Magyar Párt – Hungarista Mozgalom, majd később a Nyilaskeresztes Párt is.

Összességében tehát az látszik, hogy az 1918 és 1920 közötti zűrzavar stabilizálódott a Horthy-korszakban, és hasonlóan a dualizmus időszakához kormány-ellenzék törésvonal alakult ki.⁹

Ezt a stabil rendszert borította fel 1944. október 16-a, amikor Horthy Miklós Szálasi Ferencet nevezte ki az ország miniszterelnökévé. Ezáltal a Tanácsköztársaság után két és fél évtizeddel megvalósult a második totalitárius pártrendszer is, azzal a különbséggel, hogy ekkor nem a szélsőbaloldali kommunisták, hanem a szélsőjobboldali nemzetiszocialisták kerültek hatalomra. Egy militarizált, terrorista egypártrendszer jött létre Szálasi Ferenc vezetésével, amely betiltotta a pártokat és szervezeteket és gyakorlatilag funkciótlaná tette a parlamentet. Hasonlóan azonban a proletárdiktatúrához, ez az állapot is viszonylag hamar megszűnt, hiszen a németek visszaszorulásával párhuzamosan a Nyilaskeresztes Párt is egyre szűkebb területen tudta hatalmát gyakorolni.

A következő fordulópontot a magyar pártrendszerek történetében 1944. december 2-a jelentette, amikor Szegeden megalakult a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (MNFF).¹⁰ Előzményként mindenképpen említést kell tenni arról a kettősségről – politikai és katonai szempontból is –, ami jellemezte hazánkat a világháború utolsó éveiben. 1944 őszétől 1945 áprilisáig Magyarország kettős megszállás alatt állt, kettészelte az országot a frontvonal. Ennek megfelelően kétféle pártrendszer működött ezen időszakban az ország területén. Egyrészt még jelen volt a totalitárius nemzetiszocialista egypártrendszer, amely lényegében egyre jobban szorult vissza, követve a német csapatok hátrálását. Másrészt viszont a kelet felől érkező szovjet csapatokkal együtt hazaérkező kommunista

⁹ Fontosnak tartom megjegyezni ugyanakkor, hogy a két pártrendszer között csak hasonlóság van, hiszen a Horthy-korszakban az ellenzéki pártok között is voltak már ideológiai nézeteltérések.

¹⁰ Az MNFF programját Gerő Ernő fogalmazta meg és hagyatta jóvá Moszkvával. Ezt a programot írta alá a Magyar Kommunista Párt; a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt; a Szociáldemokrata Párt; a Nemzeti Parasztpárt; a Polgári Demokrata Párt és a szakszervezetek delegált képviselői.

pártvezetők is megkezdték egy, a kommunista párt dominanciáját elfogadó, korlátozott többpártrendszer kialakítását. Ennek lett következménye az MNFF, amely gyakorlatilag a kommunista párt által „hazahozott” programot képviselte.

1944 végére tehát egy megkonstruált pártrendszer jött létre: pártok alakultak és szűntek meg;¹¹ létrejött egy, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) által jóváhagyott Ideiglenes Nemzetgyűlés; kialakultak a pártok új egyeztető fórumai, a kétoldalú pártközi értekezletek.

Az 1944 végétől, 1945 elejétől kezdődő időszakot különböző módon írják le és elemezik egyes történészek, politológusok. Véleményem szerint egy fogalommal, szókapcsolattal nem definiálható ez a korszak. 1945-től kezdve egy olyan pártrendszer alakult ki, amely ha korlátozottan is, de lehetővé tette a politikai szervezetek egymással való versengését; választásokat tartottak (1945-ben és 1947-ben is); korlátozott többpártrendszer működött.¹² Ez a korlátozott demokrácia egészen 1948/1949-ig működött, bár hozzá kell tenni, hogy az 1945-ös nemzetgyűlési választások után (és a kommunisták vereségét követően) megkezdődik a szovjet befolyás fokozatos érvényre juttatása. 1945-ben az MKP vezetése magabiztos győzelmet várt a novemberi választásoktól, ennek ellenére 17%-os eredményt értek el. Ezen kiábrándultság után lett az MKP legfontosabb célkitűzése a hatalom megszerzése, bármi áron. Első lépésként csökkenteni kellett az 57%-os győzelmet arató FKGP politikai fölényét, ennek érdekében a kormánykoalíció baloldali pártjait egységbe tömörítették. A Baloldali Blokk – melynek tagjai között a kommunistákon kívül megtaláljuk a szociáldemokratákat és a Nemzeti Parasztpártot – immár egységesen folytatott éles politikai harcot a kisgazdákkal. A kommunisták hatalomát-

¹¹ Ezeknek több oka is volna. Elsősorban meg kell említeni, hogy a korábbi nemzetiszocialista diktatúra megszüntette az összes pártot, így ezen szervezeteknek újjá kellett alakulniuk. Másodsorban fontos megemlíteni, hogy a pártoknak a megalakuláshoz, újjáalakuláshoz szükségük volt az Országos Nemzeti Bizottság és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság engedélyére. Ezen engedélyek kiadását a szövetséges hatalmak megállapodásai befolyásolták. Ennek legfőbb irányát az jelentette, hogy azokat a pártokat, amelyeket fasisztának minősítettek, feloszlattak. Magyarországon 25 szervezet jutott erre a sorsra, köztük az összes nyilaskeresztes párt, a Magyar Országos Véderő Egylet, a Magyar Élet Pártja is.

¹² Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy lényegileg az a hat párt működhetett kezdetben, amely az MNFF-nek tagja volt. 1947-re ez a szám tízre emelkedett, aminek oka, hogy egyes pártokból kiváltak csoportok, néhányuk egyesült, tehát egyfajta mozgás zajlott a politikai elitben.

vételének következő állomását 1947 májusa jelentette, amikor lemondásra kényszerítették Nagy Ferenc miniszterelnököt. Ám mielőtt elfoglalhatták volna a kormánypárti pozíciókat, érkezett a következő kiábrándító esemény. 1947 szeptemberében országgyűlési választásokat tartottak az országban, ahol ugyan az MKP szerezte a voksok többségét, azonban a 22%-os eredményük továbbra is azt mutatta, hogy a lakosság többsége számára nem elfogadható a szélsőbaloldal. Hiába alakult újra koalíciós kormány, a kommunisták tovább folytatták céljuk megvalósítását, egyedüli kormányképes párt akartak lenni a „küzdőtéren”.

1948–1950 között felgyorsult az ország szovjetizálása, amely a pártrendszer jelentős átalakítását jelentette. A korlátozott többpártrendszerből egypártrendszer lett, amelyet újra a totalitárius jelzővel lehet a legjobban jellemezni. Az 1949-es választás – tágabb értelemben annak előzményeivel és következményeivel – véleményem szerint egy szocialista rendszer-váltásként is felfogható, amely megalapozója lett a következő öt évtizednek.

A pártrendszerek történeti alakulását figyelembe véve az 1949 és 1989 között eltelt negyven évet több szakaszra lehet elkülöníteni. Elméletben ugyan végig egypártrendszer működött Magyarországon, de lényegi különbségek figyelhetők meg a szocializmus különböző időszakában. 1949 nyarától 1953 nyaráig egy olyan totalitárius rendszer működött, amely szorosan kapcsolódott Rákosi Mátyás személyéhez, személyi hatalmához. Nagy Imre első miniszterelnöksége alatt mindez annyiban változott meg, hogy a korábban egy személyhez kötődő rendszer átalakult egy monopolisztikus egypártrendszeré, amelyben a hatalmat kizárólag egy párt (1953–1956: Magyar Dolgozók Pártja; 1956–1980-as évek eleje: Magyar Szocialista Munkáspárt) gyakorolta.¹³ Végül a harmadik szakaszként, az 1980-as évekre realizálódó reformok révén kialakuló hegemonisztikus egypártrendszert értelmezhetjük, melyben a párt vezető szerepét nem lehetett megkérdőjelezni, de már megfigyelhetőek változások a hatalomgyakorlásban, a politikai rendszerben és a politikai döntéshozatali folyamatban.

¹³ Említést kell tenni ugyanakkor 1956 októberéről, amikor is a forradalom alatti néhány napban a korábbi koalíciós pártok újjáalakultak. A kibontakozódó többpártrendszernek a november 4-i szovjet intervenció vetett véget.

A rövid történeti áttekintést¹⁴ itt tartom célszerűnek befejezni, hiszen ezek az átalakulások jelentették az előzményét a rendszerváltás során kialakult új modellnek.

A pluralizmus megjelenése az ellenzéki gondolkodásban

Az 1980-as évekre állandósult a „strukturális és növekedési válság”.¹⁵ Ennek hatását kezdetben nem érezte a társadalom, később azonban már kimutatható a rendszerbe vetett bizalom megrendülése.¹⁶ Következésképpen 1987 közepére megjelent a politikai átalakulás esélye is. Szellemi pezsgés indult a magyar értelmiség körében, melynek termékeként számos olyan tanulmány került napvilágra, amelyben reformer kritikusok fogalmazták meg álláspontjukat. A rendszerbe épített korlátok miatt a valós helyzet elemzésére ekkor még nem kerülhetett sor, éppen emiatt nem lehetett a kibontakozás lehetőségeit reálisan vázolni.

A hazai ellenzéki csoportosulások által kifejtett aktivitást három nagyobb csoportba lehet osztani. Az elsőbe tartoznak azok a szervezetek, amelyek elsődleges profilja ugyan nem a politizálás volt, de ellenzéki tartalommal töltődtek meg. Példaként lehet említeni többek között a Rakpart Klubot (1982), a Jogász Szakkollégiumot (1983), a Szárszó Baráti Köröt (1983), a Bajcsy-Zsilinszky Társaságot (1985).¹⁷

Az ellenzéki fellendülés és pezsgés másik fontos eseményét jelentette az 1985-ös monori találkozó. Ugyan itt még közös program nem készült el, de fontos mérföldkövet jelentett abból a szempontból, hogy nyilvánvalóvá vált az értelmiség és a demokratikus ellenzék számára, hogy a közös fellépésre igény és lehetőség is van.

A hazai ellenzéki aktivitás harmadik csoportjába azokat a programjavaslatokat, tanulmányokat sorolnám, amelyek megteremtették a lehetőséget annak, hogy a korábban elszigetelten vagy laza kapcsolatban álló csoportosulások ezen munkák mentén politikai szerveződésüként jelenjenek meg.¹⁸

¹⁴ *Bihari-Pokol i.m.* 380–426.

¹⁵ *Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században.* Osiris, Bp., 2010. 522.

¹⁶ *Nagy Lajos Géza: A kettészakadt társadalom.* Jel-Kép, 1989/4. 55. (Idézi: *Romsics I. i.m.* 523.)

¹⁷ *Romsics I. i.m.* 528.

¹⁸ Uo. 530.

Az első komolyabb hangvételű és nagy visszhangot kiváltó munka a *Fordulat és reform* című tanulmány volt.¹⁹ A több mint hetven szerző által írt elemzést Antal László, Bokros Lajos, Csillag István, Lengyel László és Matolcsy György szerkesztette egységgé. Az anyag leginkább gazdasági javaslatokat tartalmaz, azonban megjelennek benne olyan politikai követelések is, amelyek egyfajta pluralista berendezkedést vetítettek előre. A program alapgondolata a demokrácia volt, amely nélkül a gazdasági és gazdaságirányítási átalakítások nem megvalósíthatók. A kiinduló állapotot a párt belső reformja jelentette volna. Lévén, hogy közvetlen célként a parlamentáris rendszer (és ezáltal a többpártrendszer) megteremtése irreális elgondolás volt, elsősorban a párton belüli önálló platformok kialakulásának lehetőségét akarták megteremteni, így elősegítve az eltérő gondolatok és álláspontok megfogalmazódását. Ezáltal ugyan a szocializmust nem számolták volna fel, de megváltoztatták volna annak jellegét.²⁰

1987 közepére készült el a radikális és átfogó politikai reformokat tartalmazó *Reform és demokrácia* című dokumentum is. Ugyan a munkát Bihari Mihály jegyezte, de előzményként mindenképpen meg kell említeni azon szociológusokat, történészeket, politológusokat, akik a nyolcvanas évek közepétől kezdve – műhelybeszélgetéseik alkalmával – fokozatosan feltárták a fennálló rendszer hibáit és az MSZMP azokra adott válaszait. Bihari rendszerezte és leírta az átalakítás lépéseit. Ugyan ez a munka is a hatalom által megszabott kereteken belül fogalmazódott meg, de megjelenik benne az MSZMP-n belüli platformszabadság biztosítása, a hatalmi ágak szétválasztása, a szabad szervezetalapítás, illetve többek között az egyesülési és gyülekezési jog biztosítása is.

Szintén 1987 közepén került nyilvánosságra a Kis János, Kőszeg Ferenc és Solt Ottilia szerkesztette *Társadalmi Szerződés*, amely a többpártrendszer története szempontjából is tartalmazott kiemelendő javaslatokat.²¹ Bár a szerzők a nyugati típusú, versengő többpártrendszeren alapuló parlamentáris demokráciát támogatták, azonban ebben a programban még

¹⁹ Antal László [et al.]: *Fordulat és reform*. Medvetánc, 1987/2. Melléklet. 5–129. (Részleteket kiemel: Magyar történeti szöveggyűjtemény. 1914–1999. II. kötet. Szerk.: Romsics Ignác. 396–402.)

²⁰ Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2006. 27–30.

²¹ *Társadalmi Szerződés*. Szerk. Kis János, Kőszeg Ferenc, Solt Ottilia. Beszélő Összkiadás, II. 751–791. (Részletet közöl: Magyar történeti szöveggyűjtemény. 1914–1999. II. kötet. Szerk. Romsics Ignác. 403–408.)

közvetlen célként a jogállamiság és a politikai demokrácia korlátozott (az MSZMP-t bizonyos kiváltságok még megillették volna) változatát fejtették ki. A *Társadalmi Szerződés* volt az első, amely leszögezte: „Kádárnak mennie kell!”; hiszen a pártvezetés ezen reformok megvalósítására alkalmatlan.²²

Az ellenzékiek népi-nemzeti szárnya ugyan programjavaslatot nem fogalmazott meg, de mégis jelentős esemény köthető hozzájuk. 1987. szeptember 27-én Lezsák Sándor lakiteleki házának udvarán találkozót tartottak, melyen több mint másfél százan vettek részt. A jelenlévők többsége megalakította a Magyar Demokrata Fórumot, mely az első legálisan működő ellenzéki/alternatív szervezet volt.

1987–1988. nem csak az ellenzéki mozgalmak felporzódásának időszaka volt, hanem ezen csoportosulások polarizálódása is megkezdődött. Az MDF létrejötte után bő fél évvel a demokratikus ellenzék is legális szervezetet alakított Szabad Kezdeményezések Hálózata néven (1988. május 1.), melynek kezdetben az volt a célja, hogy az összes ellenzéki erőt összefogja, később azonban ennek kudarcát látva Szabad Demokraták Szövetsége néven önálló szervezet kiépítésére törekedtek. Időközben – 1988. március 30-án – megalakult egy másik politikai szervezet is, a Fiatal Demokraták Szövetsége, amely leginkább a Jogász Szakkollégium egykori aktív tagjaira épített.

Ezek a szervezetek (és itt nem csak az előbb említett MDF-re, SZKH/SZDSZ-re, FIDESZ-re gondolok, hanem az összes ellenzéki csoportosulásra) szerepe rendkívül fontosnak bizonyult a pluralizmus kialakulásának tekintetében. Többségük rendelkezett egy konkrét cselekvési tervvel, programmal, melyben felmerült már többek között a politikai rendszer demokratizálása is. Emellett fontos hangsúlyozni, hogy ezek a szervezetek már legálisként működhettek, taglétszámuk fokozatosan növekedett, ezáltal megteremtették egy jövőbeli többpártrendszer alapját.

Az MSZMP és a többpártrendszer viszonya

Az állampárt vezetése számára is nyilvánvalóvá vált, hogy reagálni kell a szétterjedő gazdasági és éppen csak kibontakozóban lévő belpolitikai válságra. Mihail Gorbacsov hatalomra kerülésével a nemzetközi feltételek is kedvezően változtak meg a váltáshoz, reformokhoz.

²² *Romsics I. i.m.* 530.

Az ellenzékpolitika már korábban is napirendre került, hiszen az 1985-ös monori találkozón elkezdett diskurzus folytatására nagy esély volt, a résztvevők elkezdték az úgynevezett „második Monor”²³ szervezését.

A Politikai Bizottság 1986 nyarán hozott határozatában két meghatározó csoportra (leegyszerűsítve az egyébként sokszínű mozgalmat) osztotta az ellenzéket. A polgári radikálisnak nevezett csoportot ekképpen jellemezték:

„Elutasítja a létező szocializmus valamennyi formáját, az ún. »szovjet típusú társadalmakat« és az egypártrendszer, és ennek alternatívájaként valamiféle »pluralista demokrácia« megvalósítását tekinti stratégiai célnak. Képviselői taktikailag abból indulnak ki, hogy a tartósan ígérkező gazdasági nehézségek előbb-utóbb Magyarországon is elégedetlenséget váltanak ki, ami megnyithatja az utat ahhoz, hogy nyíltan színre lépjenek. Legfontosabb feladatként az erre való felkészülést, mindenekelőtt az ún. »második nyilvánosságnak« a megteremtését és folyamatos működését, valamint a »demokratikus ellenzék« programjának kidolgozását jelölték meg.”²⁴

Ezzel szemben a nemzeti radikális csoport kapcsán az előterjesztés és párthatározat így fogalmaz:

„Körvonalazatlan politikai helyzetértékelésük szerint az elmúlt évtizedek társadalmi változásai és az egyoldalú »gazdaságcentrikus« politika a nemzeti, valamint a hagyományos erkölcsi értékek leépülését eredményezték; az 1956 óta folytatott politika a magyar társadalom erkölcsi széthullásához vezetett. [...] A szocializmus eszmerendszerét nem utasítják el egyértelműen, de a Magyarországon kialakult szocialista viszonyokat és intézményeket úgy állítják be, mint a nemzetre kívülről ráerőszakolt, tőle idegen rendszert.”

A rendszer belső elhárítási szervei részletes információkkal rendelkeztek az ellenzéki csoportosulások tagjairól, tevékenységeikről, azonban

²³ Uo. 42.

²⁴ Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988). II. kötet. T-Twins, Bp., 1995. 279.

komoly megtorló akciókra²⁵ egyszer sem került sor.²⁶ Ennek okairól Kádár János az 1986. július 1-jei PB ülésen így nyilatkozott:

„A rendszer és a politika kibírta és ki is kell bírnia, hogy itt-ott három tucat ember szájaskodik. És egyéb korlátaink is vannak. Fölmerültek a nemzetközi összefüggések, gazdasági kapcsolatok, kölcsönök. Ez létező kérdés, mert a Magyar Népköztársaság általános nemzetközi megítélésének ma része, hogy nincs különleges probléma az emberi jogokkal, hogy utazási szabadság van, és hogy nincsenek hatósági repressziók derűre-borúra. Ez hozzátartozik a Magyar Népköztársaság általános nemzetközi megítéléséhez, és erre is valamelyest vigyázni kell. Itt hozzátehetem: a rendszer kibír egy kis szelepet is bizonyos kérdésekben.”²⁷

Az 1986-ban elfogadott ellenzékpolitika a korábbiakban megszokot-takhoz volt hasonló. Részletesen meg kellett határozni, mi számít ellenséges tevékenységnek, és jól el kellett azt különíteni a még „elfogadható” ellenzéki magatartástól. Azonban még mindig csak magatartás alapján tudtak különbséget tenni az ellenzéki csoportok között. A felsőoktatási és művelődési intézmények vezetőinek feladatul adták, hogy szorítsák ki vagy szigeteljék el az intézményükben működő ellenzéki köröket, illetve cenzorként felügyeljék kiadványaikat. Ekkor már nem lehetett szó nélkül elmenni amellett sem, hogy a párton belül is megjelent egy enyhe megosztottság a kritikus pártértelmiség révén. Gyakori volt, hogy párttagok részt vettek ellenzéki akciókon, összejöveteleken, vagy éppen kapcsolatban álltak ellenzéki vezetőkkel.²⁸ Éppen emiatt tekintette a PB határozata kritikus pontnak az ellenzék és párttagság viszonyát:

„Nem lehet eltérni, hogy a párt tagjai – az illetékes párt-szervek előzetes engedélye nélkül – kapcsolatot tartsanak

²⁵ Az 1970-es évektől kezdve tömeges letartóztatások, kirakatpercek már nem voltak jellemzők, azonban több esetben is előfordult ezektől jóval enyhébb atrocitás. Ilyen volt például a Rajk-butik felszámolása (1983); Demszky Gábor inzultálása és ideiglenes bebörtönzése (1983/1984); a *Mozgó Világ* és a *Tiszatáj* című folyóiratok szerkesztőségének elbocsátása, a lap felfüggesztése (1983/1986); vagy éppen Csurka István szilenciummal sújtása (1986).

²⁶ Romsics I. i.m. 529.

²⁷ Csizmadia E. i.m. 293.

²⁸ Ripp Z. i.m. 45.

az ellenséges csoportokhoz tartozókkal, vagy részt vegyennek illegális rendezvényeken, ellenséges akciókban.”²⁹

A fordulat megvalósulásában kulcsszerepet töltött be Kádár János. A főtitkár javaslatára a Központi Bizottság az 1987. június 23-i ülésén bizonyos személyi kérdésekben döntést hozott. A célja egyértelmű volt: a reformokat olyan emberek kezébe kell adni, „akik ismerik és betartják a határokat”³⁰. Ennek a jelzőnek nem volt megfeleltethető sem Pozsgay Imre, sem Nyers Rezső, így őket távol tartotta a magasabb pozícióktól. Lázár György – korábbi miniszterelnök – főtitkár-helyettes lett; Németh Károly került az Elnöki Tanács élére; Fejti György, Lukács János és Németh Mikós lettek a KB titkárai; míg a megüresedett kormányfői szék elfoglalására Grósz Károlynak volt a legnagyobb esélye.

Újabb mérföldkönek tekinthető az állampárt ellenzékpolitikájában a Grósz-kormány megalakulása. Kádár János célja egy olyan politikus előtérbe helyezése volt, aki nem csak tisztában van a helyzet súlyosságával, de ismeri a megoldást, és képes az maradéktalanul véghezvinni. Kádár döntését csak részben követte optimizmus. Az emberek jelentős része ugyan a reformert, a dinamizmust és az őszinteséget látta Grószban, azonban a szétválóban lévő ellenzék egy közös akcióval („Százak levele”)³¹ hívta fel a figyelmet arra, hogy ez csak figyelemelterelés a vezetés részéről. Ennek az ellenzéki akciónak köszönhetően felpezsdült a korábban egyhangúvá vált Országgyűlés is. A kormányprogram vitájakor számos olyan kritikus is felszólalt, akik ugyan a párt tagjai voltak, de reformelképzeléseik jelentősen túlmutattak a kabinet munkaprogramján. Elsőként Király Zoltán jelezte felszólalásában, hogy a bejelentett gazdasági változások nem lehetnek sikeresek a politikai intézményrendszer átalakítása nélkül. Érvelésében kijelentette, hogy olyan személyek vannak vezető pozíciókban, akik ellenzik a reformokat, ezáltal veszélybe sodorják azok pozitív kimenetelét. A szintén felszólaló Nyers Rezsővel egyetértésben hangoztatta Király, hogy nem baj, ha megjelennek másképp gondol-

²⁹ Csizmadia E. *i.m.* 284.

³⁰ Ripp Z. *i.m.* 35.

³¹ Levelet küldtek, melyben a Grósz-kormány iránt érzett kétségeiket vázolták fel. Elsősorban arról írtak, hogy a kabinet munkaprogramja nem tartalmaz kellő mennyiségű és mélységű reformot, továbbá a megvalósulás biztosítékait hiányolták. Másodsorban ajánlásokat tettek, melyben gazdaságpolitikai és strukturális reformokat soroltak. Ezt a demokratikus ellenzék, a népi-nemzeti irányzat és az értelmiségiek (írók, művészek, tudósok) által aláírt levelet eljuttatták az országgyűlési képviselőkhöz.

kozó csoportok, vitatkozni kell velük, és érvekkel kell följük kerekedni, nem pedig a hatalom eszközét felhasználva.³²

Ez a felszólalás komoly hatást gyakorolt, hiszen mind a hatalom, mind pedig az ellenzéki csoportosulások reagáltak rá, amivel jelentősen meghosszabbították Király Zoltán parlamenti beszédének utóéletét. Grósz Károlyt már az ülést követő nemzetközi sajtótájékoztatón a felszólalásról és annak tartalmáról faggatták. A frissen kinevezett miniszterelnök próbálta tompítani Király mondatait, azonban a politikai szervezetek alakulásának és működésüknek szabadságára vonatkozó kérdéseket nem tudta kikerülni. Válaszában kijelentette, hogy a hatályos törvényekbe ütköző ellenzéki magatartást továbbra sem fogják engedni, de megfogalmazta azokat a kritériumokat, amelyek alapján a vezetés megkülönbözteti a „másképp gondolkodókat” és az ellenzékieket.³³

Természetesen Kádár Jánost is foglalkoztatta a párt belső megosztottságának az újabb megnyilvánulása. Követelte, hogy állítsák vissza a párt belső rendjét, és ennek érdekében – a KB 1987. szeptember 27-i ülésén – egy önálló bizottság felállítását is megszavaztatta. Nyomására a párthoz kötődő nagy szervezetek mind egységesen felsorakoztak a Grósz-kormány mögött, és a nyomatékosság érdekében nagy sajtónyilvánosság mellett „szimpátia rendezvényeket” tartottak. Az ellenzéki megnyilvánulásokat a Király-beszéd kapcsán nem tartották veszélyesnek, de Fejti György KB-titkár révén folyamatosan gyűjtöttek információkat.

Pozsgay Imre szerepe fokozatosan nőtt a párt és ellenzék kapcsolatában. Mind a hatalom, mind a „másképp gondolkodók” (azok közül is inkább a népi-nemzeti irányzat képviselői) egyre jobban felfigyeltek személyére. A Kádár által végrehajtott – korábban már részletezett – személycserék legfontosabb eleme véleményem szerint az volt, hogy az öregedő főtitkár Pozsgayt tudatosan távol tartotta a vezető pozícióktól. Tette ezt annak fényében, hogy tisztában volt vele: Pozsgay Imre kapcsolatot tart az ellenzéki vezetőkkel, valamint ha később kialakulna a párton belül egy belső ellenzék, annak ő prominens eleme lenne.

Emiatt is volt rendkívül óvatos Pozsgay Imre minden egyes megnyilatkozásában. Amikor például a Politikai Bizottság nyomást gyakorolt a Hazafias Népfontra és közvetve rá is mint a HNF egyik vezető politikusára, hogy álljon ki a Grósz-kormány által meghirdetett munkaprogram mellett, akkor Pozsgay rendkívül taktikus beszédet mondott a Népfront Országos

³² Ripp Z. i.m. 57.

³³ Ripp Z. i.m. 58.

Tanácsának ülésén. Mindkét fél számára igyekezett a megfelelő képet mutatni, az elvtársaktól elvárható hozzáállásnak is meg akart felelni, de az ellenzék számára mutatott „reform élharcos” szerepből sem akart kiesni.

Amikor a szervezők elkezdték a lakiteleki találkozót megszervezni, fontosnak tartották, hogy a legalitás medrében tudják megvalósítani a tervezett társadalmi diskurzust. Ennek érdekében igyekeztek a hatalom részéről is biztosítékot szerezni, például Pozsgay Imre meghívásával, amire az érintett néhány évvel később – a helyzetet némileg eltúlozva – így emlékezett vissza:

„Jelenlétemre csak akkor számíthattak, ha pozíciómat nem kockáztatják olyanok meghívásával, akik szigorú rendőrségi ellenőrzés alatt állnak, s akik miatt esetleg ellenem is alkalmazni lehet a rendőrségi módszereket a pártból való kizárással egybekapcsolva.”³⁴

A szervezők azonban mindenképpen a Grósz Károly által említett „rendszeren belüli korlátozott reformpluralizmus”³⁵ határai között kívánták a találkozót lebonyolítani. Ennek érdekében igyekeztek a miniszterelnököt is belevonni az eseménybe. Ehhez összekötő kapocsként Pozsgayt használták, aki így emlékezett vissza:

„Az előkészítő megbeszélés résztvevői [Bíró Zoltán, Csoóri Sándor, Csurka István, Fekete Gyula, Für Lajos – a tanulmány szerzőjének megjegyzése] megkértek, tájékoztassam szándékainkról a miniszterelnököt, és hívjam meg a találkozóra. Kérésüknek eleget tettem. Grósznak láthatóan jól esett a meghívás, de a részvételt nem vállalta, sőt nekem sem tanácsolta. Általam küldte üdvözetét az összejövetelnek, amit én az előadásom bevezető szavaiban tolmácsoltam is a jelenlévőknek.”³⁶

Pozsgay igyekezett bebiztosítani magát, ezért néhány héttel a találkozó után feljegyzésben számolt be a Lakiteleken történekről, és ebben hangsúlyozta, hogy Grósz idejében tudatta az eseményről. Leszögezte, hogy nem ellenzéki összejövetel volt, az előadások nem lépték túl a párt által

³⁴ Pozsgay Imre: 1989 – Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltásban. Püski, Bp., 1993. 80.

³⁵ Ripp Z. i.m. 59-60.

³⁶ Pozsgay I. i.m. 79.

megszabott határokat, a bírálatok javaslatokkal és konstruktivitással párosultak, illetve jelezte, hogy felfedezni vélte a párbeszédre és megegyezésre törekvő szándékot. Ezen írásra két okból is szükség volt. A *Magyar Nemzet* 1987. november 24-i számában egy terjedelmes interjú jelent meg Pozsgayval, ahol a politikus a lakiteleki Nyilatkozat szövegét is ismertette. Ez egy kockázatos lépés volt, hiszen ezzel visszavonhatatlannál tett egy olyan lépést, amit a vezetés biztosan nem engedett volna. A másik oka a feljegyzésének Kádár János volt. A főtitkár a lakiteleki részvételt még csak-csak elnézte, de a nyilvánosság előtt való azonosulás mellett már nem mehetett el szó nélkül, hiszen pontosan tudta, milyen veszélyekkel járt ez.³⁷ A párt vezetését – pontosabban a Politikai Bizottság által, Lázár György vezetésével létrehozott vizsgálóbizottságot – a Pozsgay-nyilatkozat nem hatotta meg, és figyelmeztetésben részesítette a politikust.

Az MSZMP vezető szervei továbbra is kiemelt figyelmet fordítottak az ellenzék által felpezsdített belpolitikai helyzetre és annak változására. 1988. február 9-én a PB elé került egy tájékoztató, amely borúsan festette le az általános politikai helyzetet és hangulatot. Említést tett a közhangulat romlásáról, a bizalmi válságról, a párton belül megjelenő és egyre nyilvánvalóbbá váló megosztottságról és a társadalom fogékonyságának növekedéséről az ellenzéki gondolatok iránt. Annak érdekében, hogy ne váljon a párt számára kezelhetetlenné a helyzet, a jogi környezetet akarták „rendezni”. Gyakorlatilag az autoriter berendezkedést akarták jogállamosítani, amely azonban nem rendet teremtett volna, hanem pont az ellenkezőjét érte volna el, tovább bomlasztotta volna a rendszert. Ez a terv az ellenzék által sem aratott osztatlan sikert, maga Kádár is felszólalt ellene: „Új Alkotmányt akarnak? Miért? Megváltozott a rendszer Magyarországon?”³⁸

Valójában azonban ez a jogalkotási folyamat nem jelentett hosszú távú megoldást a belpolitikai helyzetre. Az állampártnak két területen kellett aktívan és határozottan fellépnie: az ellenzékkel szemben, illetve a reformer pártellenzékkel szemben. A két csoport két külön megoldási módszert kívánt. Míg előbbieket esetében egy határozottabb, hatósági intézkedésekkel nyomatékossított fellépés jelenthette a probléma kezelését, addig nyilvánvalóan ezt a párt belső ellenzékével kapcsolatban nem lehetett megvalósítani.

³⁷ Ripp Z. i.m. 67.

³⁸ Idézi: Ripp Z. i.m. 111.

A fentiek fényében kijelenthető, hogy nagy várakozás előzte meg az MSZMP 1988. május 20–22. között megrendezésre kerülő pártértekezletét. Mivel nyilvánvaló volt mindenki számára, hogy ez után a tanácskozás után semmi sem maradhat úgy, ahogy addig volt, várható volt, hogy személycserék is zajlanak majd az országos értekezleten. Kádár János már a gorbacsovi szovjet vezetés szemében is a reformokat gátló, a továbbhaladást fékező személy képében tűnt fel. Maga Grósz Károly is javasolta Kádárnak a visszavonulást, ám a kezdő lökést Gorbacsov diplomatája, Vlagyimir Krjucskov KGB elnök adta meg az öreg főtitkárnak. Kádár két nappal Krjucskov látogatása után, május 19-én beadta a lemondását. További pályafutásáról a felső vezetői kör döntött (akik egyébként az egész tisztújítást levezényelték alkuk és megállapodások révén), pártelnöki tisztséget alakítottak ki és azt ajánlották Kádárnak. De az előzetes megbeszélések nem csak egy személyre korlátozódtak. Feltehetőleg már ekkor elkészült a Politikai Bizottság összetételére vonatkozó javaslat, melyben Aczél György, Lázár György és Maróthy László helyett három reformer, Németh Miklós, Nyers Rezső és Pozsgay Imre neve szerepelt.

A pártértekezlet azonban szembefordult az előzetes alkukkal, és a kádárista csoportot eltávolította a vezetőtestületekből. A Központi Bizottság tagságának egyharmada számára ért véget a pártkarrier; a Politikai Bizottság nyolc tagját nem választották újra, viszont bekerültek újak, akik inkább voltak köthetők a párt reformszárnyához, mintsem a kádári irányhoz. A középszintű vezetőcserékkel ellentétben fontosnak tartom még megemlíteni, hogy államminiszteri kinevezést kapott a korábban a közvetlen hatalomtól tudatosan távol tartott Pozsgay Imre. Ezek fényében kijelenthető, hogy olyan hatalmi rendszer alakult ki, amelyből jó eséllyel következtethetett volna radikális irányváltás. Hogy ez nem valósult meg, abban nagy szerepe volt az újonnan kinevezett főtitkárnak, Grósz Károlynak.

Grósz több szempontból is alkalmas volt a rászabott feladatok végrehajtására. Egy nemzedékhez tartozott a párt belső, keményvonalas csoportjaival, így könnyebben tudott velük szót érteni, míg tisztában volt a válság tényével, és ezt a mérsékeltnél kicsit radikálisabb reformokkal kívánta orvosolni. Mind a két oldal számára a „legkisebb rosszat” jelentette a párt centruma felé húzó Grósz. A kádárista irányt képviselők megnyugodhattak, hiszen nem egy radikális reformer kezébe került a kulcspozíció, míg a reformkommunisták számára előrelépést jelentett a „grósznoszty”.³⁹ A

³⁹ Idézi: Ripp Z. *i.m.* 131.

pártértekezlet végén elhangzott – azóta jellegzetessé vált – mondatában mindkét fél megtalálhatta a maga által képviselt eszmét:

„Meggyőződésem hogy **egy** párt kell, pontosabban **egy párt** kell.”

Közös út a „Kerekasztalokig”

A korábban két fejezetben, egymástól külön bemutatott „utak” 1988 őszére lényegében összeértek. Ekkorra már de facto működtek azok a pártok, amelyek előzményei már tavasszal „színpadra léptek”. Ekkor már nem csak társaságok, egyletek jöttek létre, hanem magukat már politikai pártként definiáló és akként viselkedő szervezetek.

A Magyar Demokrata Fórum 1988. szeptember 3-án újabb találkozót tartott Lakiteleken, ahol a 370 regisztrált jelenlévő elfogadta a mozgalom *Alapítólevelét*.⁴⁰ A Szabad Kezdeményezések Hálózata nagyobb és számottevőbb része november 18-án Szabad Demokraták Szövetségévé alakult át, melynek legfőbb céljait és a szervezet ideológiai irányát az *Elvi Nyilatkozat* tartalmazta. Hírnevük és népszerűségük gyors növekedését kihasználva a már tavasszal megalakult Fial Demokraták Szövetsége is politikai programmal állt elő ’88 őszén. Két szakaszban rendezték meg I. kongresszusukat (október 1–2./november 19–21.), amelyen megvitatták és végül elfogadták a liberális és demokratikus célokat egyaránt tartalmazó *Politikai Programnyilatkozatukat*. Ezen három szervezet kiforrásának sikerén felbuzdulva elérkezettnek látták az időt az újjáalakulásra azok a történelmi pártok is, akik 1944–1949 között és 1956 őszén már jelen voltak a politikai palettán. Idetartozott a Független Kisgazdapárt (1988. november 18.), a Nemzeti Parasztpárt utódja, a Magyar Néppárt (1989. február 11.), a Demokrata Néppárt örökségét továbbvinni szándékozó Kereszténydemokrata Néppárt (1989. március 15.), végül a történetileg legnehezebb és legkönnyebb⁴¹ helyzetben lévő Magyarországi Szociáldemokrata Párt (1989. január 9.).

⁴⁰ Hozzá kell azonban azt is tenni, hogy vita volt arról, hogy az MDF-nek párttá kell-e válnia a közeljövőben. A többség ekkor még szellemi koalíciós mozgalmi jelleg fenntartásának volt a híve. Véleményem szerint azonban ők is abba a körbe tartoznak már ekkor, amelyik a többpártrendszer alapját jelenti majd később.

⁴¹ Az újjáalakuló mozgalomnak legalább négy komoly problémával kellett megküzdenie: 1. ideológiailag közelebb állt az MSZMP-hez, mint egy újonnan előlépő/forulatot végrehajtó ellenzéki mozgalomhoz; 2. nemcsak a többi párt jelentett számára

A politikai szféra pluralizálódása nem mehetett volna végbe, ha a hatalom gyakorlóit még időben, hatékonyabban és határozottabban léptek volna fel a különböző mozgalmakkal szemben. Ez azonban már nem volt lehetséges. 1988 őszére nyilvánvalóvá vált minden párttag számára, hogy a májusi kongresszus irányelvei nem vállalhatók: sem az ellenzék nem sikerült megfékezni, sem a belső feszültségeket nem lehetett már lecsillapítani. A párt minden testületében megjelentek a nézetkülönbségek, amelyek magukban hordozták a rivalizálást is. Eleinte igyekeztek ezeket az ellentéteket tompítani, de ezek a próbálkozások sikertelennek bizonyultak. Végül a Központi Bizottság június 23-án döntött az MSZMP nyilvános és nyílt politizálásáról. Valószínűleg taktikailag a legrosszabb döntést hozta a KB, hiszen ezáltal feltárták a nyilvánosság előtt az állampárt megosztottságát, ezzel jelentős hátrányt összeszedve a következő időszakra, amikor a pártok közötti versenyzésre kellett volna felkészülni.

A hatalom gyakorlóinak egy olyan rendszert sikerült alkotniuk, amelyet néhány szakirodalom „versengő egypártrendszernek”⁴² nevez. Az MSZMP igyekezett részletesen felmérni az ellenzékét és pontosabb képet kapni az egyes mozgalmakról, szervezetekről. Grósz Károly ekkor még kijelentette, hogy a KB és a PB nem tart hivatalos kapcsolatot egyetlen független szervezettel sem. Ezen az állásponton a reformerek a Központi Bizottság szeptemberi és novemberi ülésén sem tudtak érdemben változtatni. Az elmozdulást ebben a kérdésben az egyesülési és gyülekezési jog szabályozásának felülvizsgálata jelentette. Az 1989 januárjában elfogadott új törvény ugyan elismerte a pártok létjogosultságát, mivel azonban a pártokról történő rendelkezést egy külön ezen szervezetekről szóló törvény hatáskörébe utalták, így ez a jogszabály lehetetlenné tette a bejegyzésüket és ezáltal törvényességüket.

A Grósz által hangsúlyozott „egy párt kell” tézis a kongresszus utáni félévben láthatóan megbukott. Nyilvánvalóvá vált, hogy az MSZMP már nem egységes, és az ennek megoldására tett lépések csak tovább mélyítették a szakadékokat az állampárt csoportjai között. Szándékosan használtam többes számot, hiszen túlzottan leegyszerűsítő lenne, ha konzervatív-

jelentős kihívást, hanem az MSZMP aktivizálódó reformszárnyától is el kellett határolódnia; 3. a korábbi szakszervezeti bázison nyugvó munkáspárti jelleg a gazdasági átalakítások során egyre inkább vállalhatatlannak, komolytalannak tűnt; 4. meg kellett szólítani és magához kellett vonzania azt a kimutathatóan még mindig jelentős baloldali szavazótáborot, amely nem tudott döntené a reformkommunisták és az MSZDP között.

⁴² Ezt a fogalmat használja például Ripp Zoltán is, idézett művében. (*Ripp Z. i.m.* 225.)

reformerek pólusra osztanánk a szervezetet. A KB Agitációs és Propaganda Osztálya egy rövid felmérés keretében öt laza csoportosulást különített el: 1. a hagyományosan gondolkodók; 2. reformerek, akik a kommunista és szociáldemokrata hagyományokat képviselték; 3. szélsőségesen konzervatívok és liberálisok; 4. a nemzeti érdekeket a nacionalizmusba hajlóan képviselők; 5. akik egzisztenciális okokból lettek párttagok, emiatt álláspontjuk kiszámíthatatlan.⁴³

1988 őszétől kezdve azonban már egyre gyakrabban és határozottabban jelent meg a párton belüli platformok szabadságának követelése. Mivel azonban ezek a csoportosulások szervezeti formát nem ölthettek – mert az sértette volna a „demokratikus centralizmus” elvét – könnyebb útnak tűnt kikerülni ezt a tilalmat úgy, hogy a párttól formálisan elkülönülő szervezeteket hoztak létre. Erre egy példa az 1988. november 11-én megalakított Münnich Ferenc Társaság, amely gyakorlatilag az MSZMP keményvonalasait tömörítő, szélsőbaloldali-konzervatív platform volt. Bár tagjai nem akartak önálló politikát folytatni, hiszen a monolitikus egypártrendszerben hittek, céljukként azt fogalmazták meg, hogy a párton belüli erőegyensúly megváltoztatását akarták elérni úgy, hogy az 1957-es kádári paradigmát követők kerüljenek túlsúlyba.

Az egyre jobban defenzívába szoruló MSZMP felrázására Grósz Károly tett kísérletet a november 29-i budapesti pártaktíván. Ekkor hangzottak el alábbi híres mondatai is:

„A harc eredménye csak tőlünk függ, mert osztályharc lett ez a javából. Attól, hogy képesek vagyunk-e visszanyerni önbizalmunkat, magunk mellé tudjuk-e állítani a józan erőt, s ha kell, határozottan fel tudunk-e lépni az ellenséges, ellenforradalmi erőkkel szemben. Ha igen, megmarad a rend, a biztonság, túljutunk gazdasági nehézségeinken, megőrizzük értékeinket, s egy új, korszerűbb és hatékonyabban működő magyar szocializmust hozunk létre. Ha nem, az anarchia, a káosz és – ne legyen illúzió – a fehérterror fog eluralkodni.”

Grósz célja egyértelműen az volt, hogy megállítsa a hatalmi viszonyok változásában tapasztalható tendenciákat. Azonban a fellépés nem egy erőteljes vezetést mutatott kívülre, hanem sokkal inkább egy meggyöngyöltet, amely nem képes elismerni a változások elkerülhetetlenségét és

⁴³ Ripp Z. i.m. 245.

emiatt fitogtatja hatalmát és erejét. Kérdés, hogy volt-e valódi rendteremtő szándék magában Grószban vagy a vezetőtestületekben. A miniszterelnök nem tagadta később, hogy valóban készültek olyan rendkívüli intézkedési tervek, amelyeket egy súlyos politikai válság idején kellett volna levezényelni. Azonban ennek a belpolitikai válságnak a kialakulása az ellenzéki csoportoknak sem lehetett érdekük, ezért decemberben nyolc független szervezet vezetője együtt fordult levélben a párttagokhoz, amelyben felvetették egy nemzeti kerekasztal szükségességét, amely nélkül nem lehet demokratikusan, alkotmányos eszközökkel rendezni a helyzetet.

A kialakulóban lévő patthelyzetet ismét Pozsgay Imre élénkítette meg. 1989 januárjában egy rádióinterjú alkalmával az 1956-os eseményeket népfelkelésnek minősítette, ezzel alapjaiban rengette meg a hatalom legitimitációját. A beszéd nyomán rögtön heves érzelmek törtek a felszínre. A párt végérvényesen kettészakadt, hiszen a keményvonalasok felháborítóknak ítélték, hogy egy ilyen magas beosztásban lévő párttag önkényesen és nyilvánosan átértékelje a rendszer egyik legitimációs pillérét. Személyes támadások egész hada indult Pozsgay ellen, amelyek leginkább felelőségre vonását követelték. Mindenki az ország két legfontosabb pozícióját birtokló személy, Németh Miklós frissen kinevezett miniszterelnök és Grósz Károly főtitkár reakcióját várta. Előbbi rendkívül taktikusan nyilatkozott, sokszínű folyamatról beszélt, amelyben megtalálható a népfelkeléstől kezdve a szocializmusellenes terrorlázádasig mindenféle irányzat. Grósz is óvatos volt, a KB-re hárította a tanulságok levonását, saját maga pedig kitért a határozott véleménynyilvánítás elől. Mindenesetre a fordulat megkezdődött, a megindult folyamatokat már nem lehetett megállítani.

A főtitkár 1989. január 31-re rendkívüli PB-ülést hívott össze, melynek egyetlen napirendi pontja Pozsgay pellengérré állítása volt. A legjellegzetesebb és a későbbi időszakot is döntően befolyásoló felszólalás Nyers Rezső nevéhez köthető, akinek talán legfontosabb mondata ez volt:

„Túlmentek az események rajtunk. Én nem látok más lehetőséget, mint hogy vállaljuk a többpártrendszert.”

Döntés ekkor még nem született ez ügyben, azonban egy héttel később (látva, hogy Pozsgay népszerűsége a társadalom legtöbb rétegében milyen rohamosan növekedett) a PB úgy határozott, hogy a többpártrendszer javaslatának elfogadását terjesztik majd a Központi Bizottság elé.

1989 tavaszán tehát felgyorsultak az események. A február 10–11-i KB ülés pozitívan viszonyult Pozsgay Imréhez, illetve a többpártrendszer-

rel kapcsolatos javaslatokhoz; az ellenzékiek február 17-i nyilatkozatukban üdvözölték az állampárt irányváltását, továbbá javaslatot tettek kétoldalú tárgyalások megkezdésére, melyeken a békés átmenet módszerét kívánták kidolgozni; a március 15-re szervezett ellenzéki megemlékezésen több tízezer vettek részt és ünnepelhetek nyugalomban; március 22-én az ellenzéki szervezetek – készülve a kétoldalú tárgyalásokra – megalapították az Ellenzéki Kerekasztalt (EKA); április 22-én feloszlott a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ); május 8-án a meggyengült Kádár Jánost (aki még az utolsó hónapokban is a visszarendeződés lehetőségét szimbolizálta) felmentették minden vezető beosztás alól; május 13-án a kormány felfüggesztette a negatív szimbólummá váló bős-nagymarosi vízlépcső magyarországi munkálatait; június 8-án Glatz Ferenc művelődési miniszter bejelentette, hogy az orosz nyelv kötelező oktatását megszünteti a kormány.⁴⁴

A Nemzeti Kerekasztal megalakulása és a többpártrendszer létrehozásának vitái

Az ellenzéki erők 1989. március 22-én az ELTE ÁJK Büntetőjogi Tanszékének könyvtárában megtartották az EKA alakuló ülését. Az alapítók között volt a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság (BZST), a FIDESZ, az FKGP, az MDF, az MNP, az SZDSZ, az MSZDP és a Független Szakszervezetek Ligája (Liga). Az ülésre a nyolc szervezet egymástól helyenként eltérő, kevésbé kidolgozott tervezetekkel érkezett, így a legfontosabb célként a közös, egységes álláspont kialakítását jelölték meg, majd a konkrét tervek és a tárgyalási koncepciók kidolgozása következhetett.

Az MSZMP válaszként egyszerű taktikát alkalmazott. Ahhoz, hogy saját pozícióit megerősítse – egy esetlegesen létrejövő kétoldalú tárgyalásra –, az ellenzéki egység felbomlasztását akarta elérni. Első lépésként egy korlátozott politikai egyeztető fórum összehívását kezdeményezték, ahová az EKA szervezetei közül nem kapott meghívót a FIDESZ, a Liga és a BZST. „Saját oldalukról” azonban bőségesen válogattak meghívottakat, így értesítést kapott a konzultációs kerekasztalról a HNF, a Münnich Ferenc Társaság, a SZOT, a Magyarországi Ifjúsági Szervezetek Országos Tanácsa, a Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége és a Magyar

⁴⁴ *Romsics I. i.m.* 539–540.

Nők Országos Tanácsa is. Ám az eredmény nem az elvártak szerint alakult. Az EKA a második ülésén egységesen kiállt az újonnan kialakított stratégia mellett. Ez tartalmazta, hogy kétoldalú egyeztetésekre van szükség az MSZMP és az EKA között, ahol mindkét fél saját maga dönthet arról, milyen szervezeteket, egyesületeket kíván a maga oldalán tárgyalóasztalhoz ültetni.

Az MSZMP, hogy eredeti tervét mégis végig tudja vinni, nyilvánosságra hozta az egyeztető fórum létrehozására tett javaslatát. Ezáltal kívánta lépéskényszerbe hozni az ellenzéki szervezeteket, hiszen egy visszautasítás ilyen körülmények között már sokkal inkább negatív érzéseket válthattott volna ki a társadalomból. Természetesen ezzel az EKA is tisztában volt, így a harmadik ülésükön már lényegi vita tört ki a felek között a fórumhoz fűződő viszony kialakítása kapcsán. Egy ideig úgy tűnt, hogy többségbe kerülnek azok a szervezetek, amelyek részt vennének a tárgyalásokon, végül azonban mégis az „ellenállók” akarata érvényesült. Döntésük értelmében Kónya Imre megbízottként megjelent a tárgyaláson, és ott előadta az EKA elutasító válaszát.

Az MSZMP azonban továbbra sem mondott le terve megvalósításáról, és egy hónappal az első kudarcba fulladt tárgyalást követően újabb egyeztető fórum összehívását kezdeményezte. Számításaik szerint az SZDSZ és a FIDESZ nyomása alól kikerülni akaró szervezetek pozitívan fogadták volna a javaslatot. Azonban a terv ekkor sem vált be, hiszen az EKA továbbra is egységesen utasította el a tárgyalást az MSZMP által szabott feltételek mellett.

A párt vezetőinek be kellett látniuk, hogy vagy érdemi lépést tesznek a két fél közötti nézetkülönbség áthidalására, vagy azok nagy eséllyel az állampártot teszik felelőssé az előkészítő tárgyalások kudarcáért. Továbbá az idő is sürgette őket, hiszen közeledett Nagy Imre és mártírtársainak újratemetése. Egyértelmű volt, hogy június 16-a után sokkal kedvezőtlenebb helyzetből kellene folytatniuk az előkészítő munkát. Hogy ezt elkerüljék, egyeztető tárgyalásokat kezdeményeztek az EKA-val, ami egy hosszú alkudozási folyamatot indított el.⁴⁵

Június 9-én azonban mégis sikerült egy olyan tárgyalási koncepciót elfogadni és aláírni, amely alapként szolgálhatott az egyeztető fórum további menetével kapcsolatban. A legfontosabb alapelvei a megállapodásnak az alábbiak voltak:

⁴⁵ Ripp Z. *i.m.* 314–365.

- egyetlen politikai erő sem törhet a politikai jogok alkotmányellenes korlátozására;
- a népakaratnak szabad választáson kell érvényre jutnia;
- az átmenetet békésen és erőszakmentesen kell megvalósítani;
- a siker érdekében a feleknek megelőlegezett bizalommal kell egymáshoz fordulniuk;
- a tanácskozás nem gyakorol ugyan közvetlen közjogi funkciót, de intézkedési és jogszabályi tervezeteket dolgozhat ki;
- a tanácskozás ideje alatt egyik fél sem tesz olyan egyoldalú lépést, amely a közös célokat megghiúsítaná;
- a törvényalkotásra csak a politikai megállapodások után kerülhet sor.⁴⁶

A Nemzeti Kerekasztal alakuló plenáris ülését 1989. június 13-án tartották. Ezen a három érdekelt fél képviselője előadta célkitűzéseit és elveit, de az érdemi munka csak a pontos menetrend meghatározása után kezdődhetett meg.⁴⁷ A megállapodás szerint a tárgyalásnak hat témakört kellett érintenie, és ezek részletes megvitatására hat szakbizottságot kellett kialakítani.

Természetesen napirenden volt a többpártrendszer működésének kérdése is, hiszen külön bizottság foglalkozott a politikai pártok működésének jogi szabályozásával, illetve egy másik bizottság a választásokkal kapcsolatos akadályok (pl. választójog) elhárításával. Az iratokat és jegyzőkönyveket tanulmányozva egyértelműen látszik, hogy ez a téma sokkal kevesebb figyelmet kapott, hiszen olyan markáns kérdésekben alakult ki a felek között éles véleménykülönbség, mint például a köztársasági elnök megválasztása vagy az országgyűlési választás tervezett időpontja. Emiatt mindkét félnek el kellett döntenie a nyár folyamán, hogy melyek azok az ügyek, amelyekben a végsőkéig ki akarnak tartani az álláspontjuk mellett. Az MSZMP lényegében már a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásainak meg-

⁴⁶ A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. I. kötet. Szerk. Bozóki András [et al.]. Magvető, Bp., 1999. 604–605.

⁴⁷ Ehhez azonban „túl kellett élniük” a megállapodásoknak június 16-át. Ezen a napon helyezték végső nyugalomra Nagy Imre, Gimes Miklós, Losonczy Géza, Maléter Pál és Szilágyi József földi maradványait. Az MSZMP vezetőinek reményei ellenére ez a nap a rendszerváltás szimbólumává vált, ami azt jelezte, hogy a Kádár-korszak végleg lezárult. Az esemény jelentőségéről bővebben: Rainer M. János: A rendszerváltás és az '56-os hagyomány. In: A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. VII. kötet. Szerk. Bozóki András. Új Mandátum, Bp., 2000.

kezdése előtt elfogadta a többpártrendszer kialakítását, feladva korábbi álláspontját belement még abba is, hogy a pártok engedélyezését ne egy külön párttörvény, hanem az egyesülési törvény szabályozza.⁴⁸ Egyedüli rendezetlen kérdésként a pártok működéséről és finanszírozásáról szóló jogszabályi javaslat maradt felszínen. Azonban Fejti György kijelentése nyomán (a pártvagyon dolgában az NKA nem illetékes, nincs se politikai, se jogi felhatalmazása rá) ez a vita is elülni látszott. A „frontvonalak” folyamatosan helyeződtek át a korábban már részletezett témakörökre.

1989. szeptember 18-án került sor a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások utolsó plenáris ülésére, amelynek célja az első szakasz megállapodásainak aláírása lett volna. Ekkor azonban felszínre kerültek az ellenzéken belüli feszültségek, a radikálisok és az MSZMP közötti feloldhatatlan ellentétek, így kevésbé ünnepélyes ceremónián, nem az előre eltervezett menetrend szerint írták alá a dokumentumot.⁴⁹

Október 23-án délben Szűrös Mátyás a Parlament erkélyéről kikiáltotta a harmadik Magyar Köztársaságot, ezt követően megkezdődhetett az új, demokratikus intézményrendszer kiépülése, amely végleg nyilvánvalóvá tette az államszocializmus és az egypártrendszer összeomlását Magyarországon.

Összegzésként ki kell emelni, hogy az 1980-as évek végén már nem csak felszínre kerültek a többpártrendszer gyakorlati megvalósításának lehetőségei, hanem fokozatosan mind nagyobb és nagyobb teret hódított meg az ellenzéki és állampárti gondolkodásban egyaránt.

Kezdetben az ellenzék sem mert „túl nagyot álmodni”, fokozatosan képzelték el az egypártrendszerből többpártrendszerbe történő átmenetet, később azonban az MSZMP gyengeségét látva már egyre radikálisabb lépéseket tettek a céljuk megvalósítása érdekében. Eleinte mozgalmi és egyesületi keretek között kezdték meg szervezett működésüket, majd 1988 tavaszán és őszén legtöbbjük politikai párttá alakult át. Ekkor már

⁴⁸ Pártként definiálták azokat a szervezeteket, amelyek bejegyzett párttagsággal rendelkeztek, és bejegyzésükkor elfogadják és magukra nézve kötelezőnek ismerik el a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény szabályait.

⁴⁹ Az eseményről készült dokumentumokat lásd: A rendszerváltás foratókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. IV. kötet. Szerk. Bozóki András [et al.]. Magvető, Bp., 1999. 448–461., 492–507.

saját alapidokumentummal, ideológiai meghatározottsággal, párttagsággal és programtervvel rendelkeztek.

A Magyar Szocialista Munkáspárt viszonyát a pluralizmushoz nagyjából három részre lehet osztani. Az első időszakban a Kádár János fémjelzte konzervatív erők akarata érvényesült, bár ekkor indult meg a párt belső erjedése és az értelmiség felpeszsdülése is. A második időszaknak én Grósz Károly főtitkárságának első évét tekintem, amikor igyekezett a „grósznoszty” révén reformerként feltűnni, de radikális átalakításokra nem volt hajlandósága. Végül pedig a harmadik időszak, amikor már elkezdődtek az Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások, és egyre inkább természetesnek tűnt mindkét fél számára a többpártrendszer bevezetése.

Magyarországon, 1990 tavaszán országgyűlési választást tartottak, amelyen a többpártrendszer jegyében a pártok szabadon megjelenhettek, indulhattak, jelölteket állíthattak. Az azóta eltelt huszonhárom évben is ez a folyamat érvényesül, így bátran kijelenthető, hogy egy hosszú távú politikai rendszert alakítottak ki ebből a szempontból a felek a 1986 és 1989 között.

Felhasznált irodalom

Antal László–Bokros Lajos–Csillag István–Lengyel László–Matolcsy György: Fordulat és reform. Medvetánc, 1987. 2. sz.

Bihari Mihály–Pokol Béla: Politológia. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2009

Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). II. kötet. T-Twins Kiadó, Bp., 1995.

Körösényi András–Tóth Csaba–Török Gábor: A magyar politikai rendszer. Osiris, Bp., 2007

Magyar történeti szöveggyűjtemény. 1914–1999. II. kötet. Szerk. Romics Ignác.

Nagy Lajos Géza: A kettészakadt társadalom. Jel-kép, 1989. 4. sz.

Paksy Zoltán: Választások Bethlen-módra – 1922. In: Parlamenti választások Magyarországon. 1920–2010. Szerk. Földes György, Hubai László. Napvilág, Bp., 2010

Pozsgay Imre: 1989 – Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltásban. Püski, Bp., 1993

- Rainer M. János*: A rendszerváltozás és az '56-os hagyomány. In: A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. VII. kötet. Szerk. Bozóki András. Új Mandátum, Bp., 2000
- A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. I. kötet. Szerk. Bozóki András, Elbert Márta, Kalmár Melinda, Révész Béla, Ripp Erzsébet, Ripp Zoltán. Magvető, Bp., 1999
- A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. IV. kötet. Szerk. Bozóki András, Elbert Márta, Kalmár Melinda, Révész Béla, Ripp Erzsébet, Ripp Zoltán. Magvető, Bp., 1999
- Ripp Zoltán*: Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990. Napvilág, Bp., 2006
- Romsics Ignác*: Magyarország története a XX. században. Osiris, Bp., 2010
- Társadalmi Szerződés. Szerk. Kis János, Kőszeg Ferenc, Solt Ottilia. Beszélő, Összkiadás II.